

Ribnjačarstva Jugoslavije između dva rata (1918-1941)

Kako se navršava 25 godina rada i poslovanja uzgoja ribe na šaranskim ribnjacima u novoj Jugoslaviji, a dostignuća i nagli uspon ove grane slatkovodnoga ribarstva uglavnom su danas poznati našoj javnosti, napose stručnim krugovima naših ribarskih ustanova, držimo da bi se sadanje stanje i produktivnost ribnjaka još i bolje istaklo, kad bi se u ovom prikazu, uz postojeću dokumentaciju, priložili kapaciteti proizvodnje, pa i opisalo stanje i prilike na ondašnjim ribnjacima u staroj Jugoslaviji, između dva rata, od 1918. do 1941. godine. Ovo razdoblje značajno je i radi poređenja razvoja i stanja ribnjaka u kapitalističkom uređenju stare Jugoslavije, sa dostignutim rezultatima ove grane slatkovodnog ribarstva u novoj, socijalističkoj Jugoslaviji. U staroj Jugoslaviji ostvaren je bio davni san i nastojanja, nacionalno oslobođenje, ali u ekonomskom pogledu još je uvijek bio prisutan strani kapital, nasljedstvo bivše Austro-Ugarske monarhije, sa zadnjim ostacima feudalizma, koji je bezobzirno iskorištavao naše narodno bogatstvo.

Sva veća ribnjačarstva stare Jugoslavije bila su u većini, uz male iznimke, u interesnoj sferi inozemnoga kapitala, koji je vodio poslove uzgoja ribe i politiku poduzeća preko svojih povjerljivih ribarskih stručnjaka, stranih državljana.

Riba je izvažana sa ribnjaka pretežno u inostranstvo, a od toga najveći dio u Njemačku. Do krize u izvozu ribe došlo je kad je 1934. g. došao na vlast u Njemačkoj nacional-socijalizam i uveo umjesto međunarodne izmjene dobara autarhiju. Od toga vremena naglo je smanjen izvoz ribe iz Jugoslavije na minimum, ograničen kontingentima. Izvažan je uglavnom šaran u ove evropske zemlje: Njemačka, Austrija, Čehoslovačka, Poljska i linjaci u Italiju.

Prema podacima »D. d. za ribogojstvo POLJANA«, za vrijeme od 1927. do 1938. godine, produkcija uzgojene ribe bila je plasirana:

	Inostranstvo	domaće tržište
1927. godine	94%	6%
1928. godine	98%	2%
1929. godine	91%	9%
1930. godine	88%	12%
1931. godine	82%	18%
1932. godine	85%	15%
1933. godine	68%	32%
1934. godine	57%	43%
1935. godine	50%	50%
1936. godine	44%	56%
1937. godine	35%	65%
1938. godine	26%	74%

Radi smanjenoga izvoza ribe nastala je grčevita borba za domaće tržište, dok je s druge strane i za smanjen kontigent izvoza ribe nastala nesmiljena trka. U namjeri da se kontigent izvoza ribe pravedno

raspodjeli na ribnjake, Ministarstvo poljoprivrede formiralo je 1938. godine posebnu komisiju sa zadatkom, da predloži raspodjelu kontingenta za izvoz ribe u Njemačku u niže navedenom sastavu:

1. prof. Josip Plančić, v. d. direktor Zavoda za primijenjenu zoologiju,
2. dr. Slavko Mužinić, šef odsjeka za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede,
3. dr. Slobodan Mihajlović, sekretar Ministarstva trgovine i industrije i
4. Kazimir Schiffer, referent Zavoda za unapređenje spoljne trgovine.

Komisija je predložila 11 ribnjaka većih od 100 kj. koji dolaze u obzir za izvoz ribe. Kod toga je kao kriterij za kontingent ribe uzeta ne samo površina ribnjaka, već i čisti prinos od tla. Kako bi se čisti prinos tla objektivno i točno odredio, komisija je svoj rad usmjerila u dva pravca. Član komisije prof. Plančić primio je zadatak da, na osnovu izvršenih hidrobioloških analiza, za svaki ribnjak ustanovi prirodni prirast od tla, kao i prosjek za pojedino čitavo ribnjačarstvo. U tu svrhu izvršene su slijedeće hidrobiološke analize vode i tla ribnjaka:

1. Količine zooplanktona u ccm na 1 m²,
2. Količine fitoplanktona na 1 m² u ccm,
3. Fauna dna miligrama na 1 m²,
4. Alkalitet vode, i
5. Slobodna CO₂ u vodi.

Ostali članovi komisije primili su zadatak, da uvidom u poslovne knjige u razdoblju kroz 4 godine (1935. do 1938.) prema knjiženim podacima ustanove prosječni čisti prinos od tla za čitavo ribnjačarstvo.

Ribnjačari su dočekali rad ove komisije sa uzbuđenjem i nepovjerenjem, jer je to u stvari bio dvo-sjekli mač. Tražili su pravednu raspodjelu izvoznoga kontingenta, no strepili su pred uvidom komisije u poslovne knjige. Još je uvijek bila u živom sjećanju afeta utaje poreza i krive bilance iz 1931. god. Našičkog ribnjačarstva D. d. i Ribogojstva d. d. iz 1933. god. U oba slučaja valjalo je unatrag nekoliko godina platiti sav utajeni porez, a povrh toga još i osjetljivu kaznu, trostruko uvećanu svotu utajenoga poreza.

Ovakove i druge devijacije u poslovanju ribnjaka posve su razumljive, ako se uzme u obzir slijedeće činjenice:

1. Od sveukupnih površina jedanaest navedenih ribnjaka, 55% bili su privatni vlasnici, a 45% Dioničarska društva,
2. Pod kontrolom inostranoga kapitala bilo je 53% površina svih ribnjaka, a domačega kapitala samo 47%,
3. Ribarski stručnjaci, tehnički rukovodioci ribnjaka, samo na tri ribnjaka bili su naši državljanin, a na osam ribnjaka bili su strani državljanin.

Na pojedinim ribnjacima komisijska procjena prirodnoga prirasta od tla, ustanovljenoga po knjigama i hidrobiološkim analizama, varirala je. Velika razli-

ka u procjeni po knjigama od 179 kg/ha, i analizama od 341 kg/ha nastala je samo kod Ribnjačarstva »EČKA«. Komisija je to pravdala velikom razlikom boniteta tla u pojedinim ribnjacima. Zatim, jer je novoizgrađeni ribnjak »JOCO« stavljen tek 1938. godine u pogon prvi puta, pa u poslovnim knjigama nije bilo podataka iz ranijih godina. Nakon toga slijedi predlog komisije o raspodjeli kontingenta za izvoz ribe u Njemačku:

RIBNJACARSTVO	Površina ha	Prirodni prirast od tla u kg/ha		Dodjela kontingenta mtc.
		Poslovne knjige	Analiza	
1) Ribnjačarstvo »EČKA«	2.286	179	341	455
2) Našičko ribnjačarstvo D. d.	811	401	439	260
3) Ribogojilište »Grudnjak« S. H. Gutmann D. d.	552	219	291	130
4) Jugoslavensko ribnjačarstvo D. d. Slav. Brod.	163	390	274	—
5) Ribogojilište A. Burda Bosanska Gradiška	228	236	192	—
Prijedor	288	351	341	107
6) D. d. za ribogojstvo Poljana	845	360	310	—
Končanica	476	325	257	325
7) Ribogojilište »Crna Mlaka« Kornelius Zwilling	532	117	151	—
8) Ribogojilište — Vlastelinstvo Herberstein, Ptuj	62	325	328	—
9) Ribogojilište A. Steuer Pisarovina	128	126	253	—
Ukupno	6.731			1.277

Prema podacima sa kojima raspolazemo, na ribnjacima u Poljani bio je prirodni prirast od tla kroz 4 godine (1935. — 1938.) ne kako je komisija utvrdila po knjigama 360 kg/ha, odnosno po analizama 310 kg/ha, već 440 kg/ha.

Sa tačno proknjiženim podacima uzgoja ribe u matičnim knjigama ribnjaka, koliko je poznato, od 1920. godine, pa sve do danas raspolazu samo Ribnjačarstvo »Končanica« i Ribnjačarstvo »Našice«.

Za primjer kako se kretala produkcija ribe u razdoblju između dva rata donosimo podatke ribnjačarstva Poljana, prosjek od 12 godina (1927. do 1938. godine):

Šaran 2. i 3. god.	466.118 kg	85,6%
Šaran 1. god. i matice	29.007 kg	5,3%
Ukupno	495.125 kg	90,9%
Linjak 1 — 3 g.	13.250 kg	2,4%
Som 1 — 3 g. i matice	32.680 kg	6 %
Smud 1 — 2 g. i matice	3.726 kg	0,7%
Sveukupno	544.781 kg	100 %
Divlja riba: Karas - somić	10.665 kg	2 %

Prosječna težina nasadene ribe bila je 103.000 kg, prirast 5,39 puta.

Brutto uzgoj ribe po 1 ha: 523 kg
Čisti prinos od tla kod uzgoja ribe: 320 kg
Utrošena hrana 896.600 kg, po 1 ha 1.013 kg, koeficijent hrane 1:1,93.

Hrana se sastojala od 96% kukuruza i 4% pšenice. Po rasporedu ljuske bilo je 29% ljuskaša i 71% veleljuskaša.

Kako je već pomenuto, na ribnjacima u to vrijeme dominirali su ribarski stručnjaci — strani državljani. Naših ribarskih tehnologa bilo je na ribnjacima vrlo

malo, a i ti su bili isključivo na nižim, podređenim položajima. Strani državljani, rukovodioci ribnjaka, prema postojećim zakonskim propisima dobili bi privremenu dozvolu rada i boravka na ribnjacima od Burze rada uz uvjet, da se za to vrijeme na ribnjaku osposobi za tu službu službenik — naš državljanin. Kod stalnih produženja ovih dozvola rada stranim državljanima, redovno je Burza rada izvjesila oglas, da se traži naš državljanin — ribarski tehnolog. Ali i to je bila samo formalnost. Strani državljani su u svom vlastitom interesu, jer su bili vrlo dobro honorirani, a još više u interesu stranoga kapitala, te propise vješto izigrali. Na ribnjacima je gotovo svuda bio uposlen gospodarski vježbenik naš državljanin, no čim bi bio u službi više od godinu dana, uvijek se je našla izlika za otkaz. Često su uzroci otkaza bili perfidni i amoralni.

Ministarstvo poljoprivrede je ulagalo napore, da se na ribnjacima afirmira viši ribarski kadar od naših državljana. Na pojedine ribnjake upućeni su stipendisti ministarstva, absolventi poljoprivrednih škola. No ti su vrlo kratko vrijeme bili na ribnjacima, većinom kao pasivni promatrači, nije im se dozvoljavalo sudjelovanje u radu, pa ni uvid u poslovanje.

Između pojedinih ribnjaka, koji su bili u sferi različitih kapitalističkih grupa, pa, prema tome i interesa, vladalo je kranje nepovjerenje i netrpeljivost. Novo izgrađeno ribnjačarstvo u Slav. Brodu 1931. godine je tražilo na sve strane nasadni materijal. Upravu ribnjaka, iako domaći kapitalisti — dioničari, povjerali su stranom državljaninu, jer za tu službu nije se našao ribarski stručnjak, naš državljanin. Nasadni materijal za prvi uzgoj ribe, nije htio prodati ni jedan ribnjak. Suvišni riblji mlađ redovno je bio ili pohranjen svinjama, ili zakopan. Novi brodski ribnjak morao je na tržnici kupiti trogodišnje šarane, i tek potom u vlastitoj režiji uzgojiti prvi riblji mlađ.

Naročito oštri antagonizmi su nastali iza 1934. godine, kada je, radi krize u izvozu šarana, na ribnjacima ostala ogromna zaliha neprodane ribe, a domaće tržište bilo je zatrpano neprodanim zalihama ribe. Od toga vremena zavladao je među ribnjačarima bezpoštedna i nesmiljena konkurentna borba. Pojedina ribnjačarstva imala su na ribnjaku konkurencije dobro organizovanu i plaćenu obavještajnu službu, koja je javljala ne samo rezultate uzgoja ribe, već i unapred svaki pripremani transport ribe u pojedina mjesta domaćeg tržišta.

U to vrijeme, 1936. godine, uspješno je bila organizirana i prva pošiljka šarana u Izrael. Prvi je to izveo Kornelius Zwilling (ribnjačarstvo »Crna — Mlaka«), a iduće godine i D. d. za ribogojstvo. Tražio se dobro utovljeni dvogodišnji šaran, težine 60 — 70 dkg. Ova riba bila je vrlo dobro plaćena, ali količine otpremljene ribe bile su prema ukupnoj produkciji beznačajne.

Na domaćem tržištu vrlo dobro je organiziralo prodaju ribe, a napose u Srbiji, D. d. za ribogojstvo. Ekspozitura toga poduzeća u Beogradu plasirala je ribu sa ribnjaka Poljana, Končanica i Našice. Prema potrebi, u posne dane, dostavljana je bila riba i u najmanja sela. Na ovom tržištu napose je bila jaka konkurencija između D. d. za ribogojstvo i Ribnjačarstva Ečka. Kroz tri godine upornoga rada obrađeno je i osvojeno domaće tržište ribom, koje je apsorбирalo gotovo svu produkciju ribe sa postojećih ribnjaka.

Iza prvoga svjetskoga rata, 1918. godine, svi ribnjaci ostali su pošteđeni od razaranja. Na nekima su nastale izvjesne manje štete od Zelenoga kadra, no u cjelini uzeto svi su ribnjaci bili u vrlo zapuštenom stanju. Površine ribnjaka obrasle štetnom vodenom florom, a ribnjaci puni divlje ribe. Mnoge ribnjake napustili su ribarski tehničari i majstori. Ribnjaci Poljana i Končanica, kao objekti stranoga kapitala, bili su pod sudbenim sekvestrom, koji je ribnjake iz-

davao u zakup. Kako nije bilo na rukovodstvu ribnjaka tehničara i ribarskih majstora, to su ta mjesta zauzeli ribari sa otvorenih voda iz Apatina, Novog — Sada i Bezdana. No riječni ribari kao ribarski majstori, pa i rukovodioci ribnjaka i uzgajai ribe vrlo su slabo gospodarili, pa su postepeno napuštali rukovodeća mjesta u uzgoju ribe, osim u Ečkoj, gdje je rukovodilac ribnjaka, po profesiji riječni ribar, upravljao ribnjacima sve do 1940. godine. To je bio i jedan od glavnih razloga, što je ovo najveće ribnjačarstvo po produkciji ribe bilo na posljednjem mjestu, iako je naš domaći kapital, Prva Hrvatska Štedionica, u velikoj mjeri ulagala sredstva u taj objekat (do 1940. godine preko 61.000.000.- predratnih dinara).

Sve površine ribnjaka bile su u tadašnjoj Jugoslaviji pošteđene od agrarne reforme. U nastojanju da veleposjed spasi što više površina od udara agrarne reforme, na ugroženom zemljištu podizani su samo nasipi, i zemljište proglašeno ribnjakom. Tako su nastale velike površine ribnjaka u Ečkoj i Crnoj Mlaci, bez unutarnje kanalske mreže, pa i uvjeta za navodnjavanje ribnjaka, sa vrlo problematičnom produkcijom ribe.

Obnova ribnjaka i dizanje proizvodnje uzgoja ribe teklo je iza 1918. godine vrlo sporo, uslijed teških prilika na ribnjacima. Tek u drugom deceniju, od 1930. do 1940. godine, produktivnost ribnjaka je konstantno rasla, da bi ta produktivnost pred drugi svjetski rat opet naglo opala radi nestašice riblje hrane i bježanja stranoga kapitala iz zemlje.

Velika većina ribarskih radnika na ribnjacima Stare Jugoslavije živjela je u vrlo teškim okolnostima, izrabljivana kao u kolonijama. Ribarski radnici sa stanom na ribnjaku, tako zvani konvencijaši sa jednogodišnjim ugovorom, primali su najveći dio zarade u naravi, kao u feudalno doba. Stan, ogrijev, rasvjeta. Godišnje oko 1.500 kg pšenice i 1.200 kg kukuruza. Zemlje za baštu 200 čhv., za polje 200 čhv., 1. k. j. livade, uz pravo držanja jedne krave sa teletom i jedne krmače sa priplodom. Bolje vrste riba primali bi besplatno za vjerske praznike. U novcu su primali samo Din 300.- godišnje. Radno vrijeme bilo je ljeti 12 — 14 sati, a zimi 8 sati.

Za rad kod ribolova bili su nešto bolje plaćeni radnici — mjesecari iz okolnih sela, sa plaćama od 600 — 800.- Din mjesečno. Pored toga primali bi par čizama, pregaču i kišnu kabanicu od impregniranoga platna. Konačno, prigodni radnici — nadničari primali su dnevnu platu od 12 — 18.- Din. Navedene kategorije radnika nisu uopće bile socijalno osigurane. Po Zakonu o poljoprivredi bili su izuzeti od socijalnoga osiguranja. Činovnici na ribnjacima bili su osigurani samo za starost kod Penzionoga zavoda u Ljubljani, ali su sami iz svojih sredstava plaćali starosno osiguranje.

Ribnjačarstvo Poljana

Foto: N. Fijan

U tim godinama harala je na ribnjacima i malarija, od koje su bolesti radnici vrlo često poboljevali. U kako su teškom stanju radili radnici na ribnjacima svjedoči i dobro organizirani štrajk ribarskih radnika 1937. godine na ribnjacima u Poljani. Glavni zahtjev radnika bilo je socijalno osiguranje. Štrajk je bio slomljen, a vođe štrajka, Mijo Winkler i Luka Vargović, otpušteni su, dok su ostali i dalje radili bez socijalnog osiguranja.

Naučno-ispitivačka služba na ribnjacima bila je slabo organizirana. Zavod za primijenjenu zoologiju, prof. dr Ervin Rösler, osnovao je oko 1920. godinu uz suglasnost vlasnika ribnjaka Crna Mladka u Zdenčini POKUSNU STANICU. Na uređenim malim ribnjacima vršeni su razni pokusi uzgoja riba. Povremeno su izdavane i naučne publikacije o rezultatima naučnog rada. Rezultate toga ispitivačkog rada citirala je i inostrana naučna služba. No šira primjena ovih naučnih tekovina nije se odrazila na ribnjacima, osim na ribnjacima u Našicama. U tom radu sudjelovao je i dalje ga nastavljao prof. J. Plančić.

Slatkovođno ribarstvo, kao fakultativni predmet, predavao je na Gospodarsko-šumarskom fakultetu u Zagrebu od osnutka prof. dr E. Rösler. Njegov nasljednik na toj katedri bio je prof. J. Plančić. Na Zavodu za primijenjenu zoologiju u Zagrebu često su vršili naučnu praksu absolventi poljoprivrednih viših i nižih škola.

U pogledu korištenja naučno-istraživačke službe pojedini ribnjaci različito su se odnosili. Oni pod vodstvom stranoga kapitala bili su prema našim ustanovama nepovjerljivi, bojeći se uvida u poslovanje, pa i konkurencije, da ne dobiju potrebne informacije. Uz to je i sa skepsom praćen rad naših naučnih ustanova. Iz navedenih razloga većina ribnjaka koristila je naučnu službu iz inostranstva.

Neki od zapuštenih ribnjaka bili su stalna žarišta zarazne vodene bolesti šarana (Ečka i Crna — Mlaka). No postojanje ove bolesti, kao i nastali gubici, bila je strogo čuvana tajna.

U navedenom periodu od 12 godina na ribnjacima u Poljani bila je dva navrata jača invazija oboljenja ribe. U godinama 1933-34. su maticе šarana, uvezene iz Našica, uzrokovale zarazu. Masovno uginula riba, dvogodišnji šaran od uvezenih matica tokom mjeseca maja, imalo je očite simptome ove zaraze: naduvenu trbušnu supljinu i upaljeni analni otvor. Za sanaciju je korišten živi kreč.

U zimovnicima ribnjaka Poljana masovno je oboljela riba 1937. godine. Iz Mađarske bio je pozvan dr Mauha, a iz Zagreba prof. J. Plančić. Sa jedne i druge strane dijagnoza oboljenja bila je ista, parazit Ihtioptirius. I preporučena kurativa bila je suglasna. Bilo je godina kada je oko 2% šarana oboljelo od boginja. Bolesna riba odjeljena je od zdrave i stavljena u posebni zimovnik. Uz pojačani protok vode i krečenje, riba je brzo izgubila oznake bolesti.

Povremeno je kod dvogodišnjeg šarana sa jakim prirastom zapažena iskrivljena kralježnica, kifolordoza. Deformirano je bilo i do 5% šarana. Ova nakazna riba prodana je u mjesnoj prodaji.

Planovi uzgoja ribe bili su usmjereni masovnoj potrebi izvoza ribe u Njemačku. Redovno svake godine pred Uskrs održavala se ribarska burza u Cotts-u, Njemačka, sastanak ribnjačara i ribarskih trgovaca iz čitave Evrope. Ovom sastanku redovno su prisustvovali i naučni ribarski radnici iz Njemačke: prof. dr M. Plehn, prof. Walter, prof. dr Schäperclaus i drugi. Pored prodaje ribe, konzultirani su bili i ribarski naučni radnici. Na ovom sastanku su bile ugovorene i za čitavu godinu unaprijed prodane količine ribe, točno određene težine, sa fiksnim rokom isporuke. Ovim ugovorima o prodaji ribe bili su podređeni i svi planovi uzgoja ribe u toj godini. Ovo ugovaranje ribe za izvoz je u Njemačku iza 1934. godine izgubilo svako značenje.

Inž. N. Fijan